

Eila Riikonen & Markku Kämäräinen

Työsuojelun ja työsuojelukoulutuksen yhteiskunnallistuminen

Eila Riikonen & Markku Kämäräinen. 1984. Työsuojelun ja työsuojelukoulutuksen yhteiskunnallistuminen. Aikuiskasvatus 4, 3, 150—154. — Artikkelissa käsitellään työsuojelua yhteiskunnallisena ilmiönä ja siitä työsuojelukoulutukselle aiheutuvia kehittämistarpeita.

Työsuojelukoulutus on nykyisellään tyypillistä työelämän aikuiskoulutusta. Sen suunnittelun lähtökohdat ja toteutuksen muodot saavat jatkuvasti vaikutteita muusta työelämän aikuiskoulutuksesta, jonka tarkoituksena on nimenomaan tukea tehokasta työsuoritusta ja tuottaa työelämään sopeutuvia työntekijöitä. Työsuojelukoulutuksella voidaan jopa lisätä työntekijöiden eriarvoisuutta ja työelämän marginalisoitumista, jollei sitä pystytä tarkastelemaan nykyistä laajemmassa yhteiskuntatieteellisessä kehikossa.

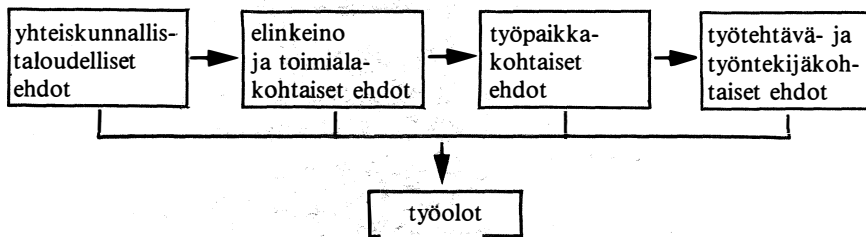
Seuraavassa on tarkoitus pohtia työsuojelukoulutuksen nykytilaa ja kehitysnäkymiä muuttuvassa yhteiskunnassa ja muuttuvissa työoloissa tuotannon, teknologian ja työelämän muutostrendien avulla. Tällöin keskeisiä problematisoitavia käsitteitä ovat työolot, työsuojelu, koulutus ja ammatit/työtehtävät.

Työoloihin vaikuttavat tekijät

Sopivan laaja ja tähän tarkoitukseen sopiva työolojen määritelmä voisi olla seuraava: Työoloilla tarkoitetaan työorganisaatiossa ja työprosessissa vaikuttavia yhteiskunnallis-taloudellisia, esineellis-materiaalisia, ajallisia ja sosiaalisia ehtoja, jotka työntekijä kohtaa työprosessin ja työtilanteen elementteinä ja jotka vaikuttavat siihen, millä tavalla ja minkälaisin tuloksin hän suorittaa konkreettista työtehtäväänsä (Kaasinen, 48).

Työolojen muotoutumista voidaan tarkastella kuvion avulla, jossa eri tasojen vaikutuksia tarkastellaan erikseen ja suhteessa muihin tasoihin (kuvio 1).

Kuvio 1. Työolojen muotoutumiseen vaikuttavia eri tasoisia tekijöitä

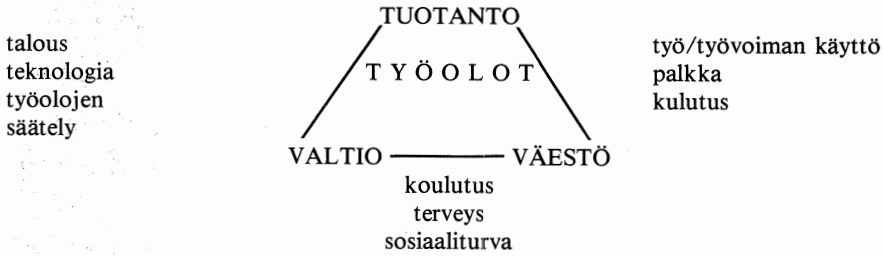

Eri tasojen merkitystä ja sisältöä analysoidaan tässä melko yleisesti paneutumatta yksityiskohtaisesti niiden erittelyyn. Yhteiskunnallis-taloudellisista työoloihin vaikuttavista tekijöistä ja niiden välisistä suhteista saadaan selkeämpi käsitys seuraavalla sivulla olevan kuvion avulla.

Keskeisiä elementtejä ovat siis tuotannon, työvoiman ja valtion keskinäinen toiminta ja

vaikuttaminen. Valtion rooli tuotannon edellytysten luomisessa ja tuotannon ohjaamisessa näkyy yhteiskunnan harjoittamassa talouspolitiikassa, joka vaikuttaa mm. yritysten kilpailukykyyn, kokoon, työvoiman käyttöön jne. Valtio tukee myös teknologian kehitystä tieteellisen tutkimuksen avulla ja lopulta valtion roolina on työolojen säättely (työsuojelu) tuotannon kautta. Valtion ja väestön välinen vuorovaikutus näkyy mm. koulutuspolitiikassa,

Kuvio 2. Yhteiskunnallis-taloudellisten tekijöiden keskinäinen vuorovaikutus ja työolot

terveyspolitiikassa ja sosiaaliturvassa. Koulutuspolitiikan muotoutumiseen on voimakkaasti vaikuttanut elinkeinoelämä. Koulutuksen avulla pyritään tuottamaan työelämän tarpeisiin soveltuvaa työvoimaa. Terveyspolitiikalla pyritään vaikuttamaan väestön terveyteen. Terveyspolitiikka tukee koulutuspolitiikkaa; yhteisenä päämääränä on saada tuotannon tarpeisiin työkykyistä ja ammattitaitoista työvoimaa. Valtion toimenpiteillä on voitu hillitä poliittisia ja sosiaalisia riskejä, joita työvoiman laadullisen käytön muutokset ovat aiheuttaneet.

Elinkeino- ja toimialakohtaisia työoloihin vaikuttavia ehtoja ovat mm. toimialakohtaiset mahdollisuudet ja halukkuus työolojen kehittämiseen. Lähinnä tällöin on kysymys teknologian ja ihmisen "yhteensovittamisen" strategioista, jotka ovat yhteydessä tuottavuus- ja kilpailutavoitteisiin. Työelämän tutkijoiden mukaan tuotanto on lohkoutunut eri sektoreihin, joita olisivat kilpailu- eli suoritussektori, kotimarkkinasektori ja suojattu perifeerinen sektori (Koistinen, ss. 150—177). Samalla työmarkkinat jakautuvat työvoiman käytön kannalta eri tyyppiin työpaikkoihin ja työoloihin. Kilpailusektorin työpaikat korostavat suorite- ja tehokkuusvaatimuksia ja asettavat työvoiman laadulle korkeita ammatillisia ja terveysvaatimuksia. Näyttäisi siltä, että kilpailu kohottaa myös työympäristön tasoa (esineellis-materiaalisia ehtoja) ja henkilöstön sosiaalisia ja taloudellisia etuja. Henkilöstöä koulutetaan keskimääräistä enemmän. Tämä näkyy myös työsuojelukoulutuksessa. Samalla nämä ns. hyvin toimeentulevat työpaikat vaikuttavat siihen, minkälaiseksi työsuojelun sisältö muotoutuu (esim. Suikkanen, 169). Kilpailusektori käyttää työsuojelua tehokkaasti tuotantohäiriöiden eliminoimiseen. Esimerkkinä tästä voisi olla vaikkapa työterveyshuolto, jolla voidaan vaikuttaa poissaolojen vähentämiseen, työvoiman valintaan ja työvoiman pysyvyyteen.

Kotimarkkinateollisuutta puolestaan on luonnehdittu kilpailusektoria tukevaksi väestön perustarpeisiin vastaavaksi sektoriksi, jolle olisi ominaista mm. ammattien polarisoituminen, työvoiman riisto työn investoinnilla, rationalisointi ja saneeraus. Työvoiman terveyteen ja turvallisuuteen ei panosteta samassa määrin kuin kilpailusektorilla. Myös työsuhteen pysyvyys on epävarmaa. Yrityksissä käytetään tilapäistyövoimaa. Työolojen parantamiselle ei ole taloudellisia eikä henkisiä edellytyksiä.

Perifeerinen suojattu sektori sisältäisi virkakoneiston, julkisen sektorin ja monopoliyritykset. Perifeerisellekin sektorille on ominaista tehtävien polarisoituminen. Osa tehtävistä hoidetaan pysyvän ja hyvin koulutetun henkilöstön avulla, mutta paljon käytetään myös tilapäistyövoimaa, jonka tehtävien kehittämistä ei nähdä tarpeellisena. Myös suojattua sektoria koettelevat rationalisointipaineet ja työsuhteturvan puutteet. Suojatun sektorin työoloihin on alettu kiinnittää huomiota vasta 1970 ja 1980-lukujen vaihteessa. Nähtävästi juuri työtehtävien muutokset (marginalisoituminen) ja tuottavuustavoiteajattelu ovat tuottaneet keskustelua ja tutkimusta julkisen sektorin työoloista. Henkinen hyvinvointi työsuojelun tavoitteena on saanut tukea juuri julkisen sektorin palveluksessa olevilta. Toisaalta julkinen sektori yksityistä epämääräisempänä työnantajana (työtehtävien delegointi, päätöksenteko) on mahdollistanut painopisteen asettamisen henkiselle puolelle.

Oltiinpa mitä mieltä hyvänsä edellä esitetystä sektorijaon todellisuudesta, se näyttää soveltuvan työolojen ja työsuojelun tarkastelukehikoksi. Se antaa mahdollisuuden tarkastella laajemmin työolojen muotoutumista kuin perinteinen työympäristön haitoista ja kielteisistä vaikutuksista (tapaturmat, ammattitaudit) lähtevä tarkastelu. Usein tarkastelutapana käytetään myös teknologian kehittymistä ja sen vaikutuksia työoloihin ikäänkuin työolot

muuttuisivat samansuuntaisesti olipa kysymys mistä alasta tai toiminnasta tahansa.

Edellä on jo nivottu yhteen työoloja ja työsuojelua, joten on paikallaan pohtia työsuojelun tavoitteita ja tehtävää yhteiskunnassa.

Työsuojelun yhteiskunnallisuus

Työsuojelusta on useita määritelmiä. Yhteiskuntatieteellinen näkökulma tulee parhaiten lähes kymmenen vuotta vanhasta Suomen Akatemian työsuojelututkimuksen jaoston työsuojelumääritelmästä: Työsuojelu käsittää ne kaikki yhteiskunnan rakenteista ja toimintajärjestelmistä ja muista yhteiskunnallisista tekijöistä riippuvat toimenpiteet, keinot ja menetelmät, joilla suojataan ja edistetään ihmisen terveyttä sekä hänen kaikinpuolista kehitystään työssä ja työstä riippuvissa muissa elinoloissa (Suomen Akademia, 8). Työsuojelusiis toimintajärjestelmä, jonka sisältö on sidoksissa työolojen muotoutumiseen vaikuttaviin ehtoihin (ks. kuvio 1). Yhteiskunnallinen työsuojelujärjestelmä sisältää työoloja ja työvoiman terveyttä koskevan tutkimuksen, tiedonvälityksen, työolosäätelyn ja valvonnan. Toimintaa ohjaa pääasiassa normisto, mutta tiedon tuoton ja välityksen alueilla ohjeisto ja valvonta on vähäisempää. Sitä ohjaavat enemmän yhteiskunnassa vallitsevat arvot, esim. tasa-arvo- ja demokratiavaatimus, joilla perustellaan tiedon tuoton yhteiskunnallista merkitystä ja tietojen saatavuutta sekä työntekijöiden vaikuttamismahdollisuutta työoloihinsa.

Työsuojelun keskeisiä toteuttajaryhmiä ovat valtio ja työpaikat (työnantajat). Valtiollinen päätöksentekokoneisto luo työsuojelunormiston ja taloudelliset ja henkiset resurssit viranomaistoiminnalle. Sekä yhteiskunnan (valtion) että yritystasolla joudutaan ottamaan kantaa työsuojelukustannuksiin ja työolohaitoista aiheutuviin kustannuksiin. Turvallisuustavoitteen ja tuottavuustavoitteen välinen ristiriita on käytännössä aina jotenkin ratkaistava. Taloudellisena motiivina työsuojelulle on kustannusten alentaminen. Työvoiman pitäminen terveenä, tuottavana ja kulutuskykyisenä saattaa olla taloudellisesti kannattavampaa kuin työkyvyttömiä määrän ja suhteellisen osuuden kasvaminen. Kuitenkin seurausten lievittäminen, kompensatio, on käytännössä (historiassa) aina edeltänyt ennalta ehkäisyä, koska viimeksi mainittua on vaikeampi suunnitella ja toteuttaa.

Työsuojelukoulutuksen tämän hetkinen asema

Työsuojelukoulutus on osa työsuojelua. Koulutuksella on pyritty vaikuttamaan työolojen tilaan pääasiassa työsuojeluhenkilöstön ja työterveyshenkilöstön kautta, jotka kummatkin ovat tavallaan asiantuntijaroolissa. Työsuojelukoulutusta onkin viime aikoina taas uudestaan yritetty kohdistaa ns. linjaorganisaatioon (Eklund, Launis, 12). Kohderyhmät sinänsä ovat luonnollisesti olennainen pohdinnan aihe mietittäessä koulutuksen vaikuttavuutta, mutta ensisijaisen tärkeää on pohtia ensin työsuojelun asemaa yhteiskunnassa ja sen liittymiä erilaisiin rakenteellisiin ja poliittisiin tekijöihin. Työelämän uudistamisesta kyllä puhutaan paljon, mutta käytännön toimia ja päätöksiä on vaikea saada aikaan nykyisessä tilanteessa, jota sävyttää jatkuva työttömyys ja kansainvälinen kilpailukykyyn säilyttäminen. Työsuojelu joutuu alisteiseksi näille kysymyksille. Työsuojeluhallinnon tehtävät ja voimavarat toisaalta ja yritysten halukkuus työolojen kehittämiseen ovat taloudellisten seikkojen ohjauksessa. Yritykset pyrkivät kustannusten vähentämiseen mm. henkilöstömenoja piättämällä. Henkilöstökoulutus on pitkälti ammattiin liittyvää ja tuotannon muutoksia tukevaa. Työsuojelukoulutus joutuu kilpailemaan muun henkilöstökoulutuksen kanssa rajallisista resursseista. Vaarana on se, että työsuojelukoulutus rajataan niille ryhmille, joiden koulutuskustannuksiin yhteiskunta osallistuu. Näin on esim. työterveyshenkilöstön kohdalla. Kuitenkaan heidän mahdollisuutensa vaikuttaa työoloihin eivät ole kovinkaan suuret. He voisivat toimia eräänlaisena painostusryhmänä, mutta käytännössä näin ei juurikaan tapahdu. Sopii ihmetellä, miksi julkisilla varoilla tuetaan vain yhtä työsuojelukoulutuksen kohderyhmää.

Työsuojelukoulutuksen kehitystarpeita

Käsiteltäessä työsuojelua yhteiskunnallisena ilmiönä ja yhteiskunnallisten vaatimusten ja tarpeiden tyydyttäjänä täytyy myöskin työsuojelukoulutusta tarkastella tässä kehityksessä. Työsuojelukoulutus ei ole kehittynyt erillisenä, vaan se heijastelee muun työsuojelutoiminnan ja sitä kautta yleisen yhteiskunnallisen kehityksen muutoksia. Suunnilleen samanlainen suhde vallitsee myöskin työelämän muun aikuiskoulutuksen ja työsuojelukoulutuksen välillä.

Seuraavassa tarkastellaan joitakin keskeisiä

työsuojeluun ja työsuojelukoulutukseen kohdistuvia kehitystarpeita, joita yhteiskunnalliset ja tuotannolliset muutokset ovat aiheuttaneet tai ovat aiheuttamassa.

Kokemustiedon teoretisointi

Työsuojelussa on tapahtunut selvä muutos suhtautumisessa työsuojelun lähtökohtiin ja toimintaympäristöön: Työsuojelu on yleisesti rajattu ihmisen (työntekijän) ja koneen tai laitteen väliseksi tekniseksi suhteeksi, jossa työntekijän terveys turvataan parantamalla konetta tai suojaamalla työntekijää työympäristön haitallisilta vaikutuksilta sekä kehittämällä työntekijän valmiuksia toimia turvallisesti. Tämä näkemys on rajannut työsuojelua työpaikan sisälle. Mutta kun työsuojeluun sisällytetään myöskin työn sisältökysymykset (työn kehittävyys, työn voimaperäisyys, työn organisaatiomuodot jne.) muuttuu tilanne jo huomattavasti monimutkaisemmaksi. Tämän tyyppisen tilanteen eteen joutunut työsuojelukoulutus ei pystykään tarjoamaan ongelmiin ratkaisuja perinteisin keinoin. Vastauksia joudutaan hakemaan yhä enemmän työpaikan ulkopuolisista tekijöistä, koska kokemuksen tarjoamat tiedot eivät riitä etsittäessä vastauksia ongelmiin, jotka ovat luonteeltaan laaja-alaisia.

Tarvetta työsuojelukysymysten teoreettiseen käsittelyyn on syntymässä jatkuvasti, sillä työolojen jatkuva muuttuminen vähentää valmiin työsuojelutiedon käyttökelpoisuutta. Työsuojelukoulutuksen pyrkimys käytännönläheisyyteen on viivästyttänyt työsuojeluongelmien ratkaisujen teoreettista lähestymistä. Työsuojelukoulutuksessa joudutaan pohtimaan käyttökelpoisen teoreettisen viitekehyksen hahmottamista, jonka avulla on mahdollista opettaa työsuojeluasioita yhä nopeammin muuttuvissa työoloissa. Työsuojelukoulutuksen teoreetikoilla onkin edessään hyvin haasteellinen tehtävä: jäsentää nykyisestä tilanteesta työsuojelukoulutuksen niin teorian kuin käytännönkin tarpeita palveleva järkevä apuväline.

Työsuojelun yhteiskunnallistuminen on merkinnyt tarvittavan työsuojelutiedon kohdalla sitä, että työsuojeluongelmia ei kyetä enää ratkaisemaan pelkästään sen tiedon varassa, jota on konkreettisesti saatavilla yksittäisellä työpaikalla. Ongelman tiedollinen ratkaiseminen edellyttää laajempien kokonaisuuksien tuottamaa tietoa. Työsuojelukoulutuksessa korostuu voimakkaasti teoreettisen tiedon merkitys. Ongelmien laaja-alaisuus, monimutkaisuus (työelämän automaatiokehityksessä) muuttuvuus (työtehtävissä) ajavat kehitystä väkisin kohti teoreettista tiedon hallintaa.

Sisällön laajentuminen

Työsuojelukoulutus kattaa yhä laajemmin sisällön työn ja ihmisen välisestä vuorovaikutussuhteesta. Työsuojelun tavoitteet ovat laajentuneet työolojen terveellisyys- ja turvallisuustavoitteesta viihtyvyyden ja kehittävyiden tavoittelemiseen. Työsuojelukoulutuskin on näin ollen heijastanut näitä kehityspiirteitä mm. laajentamalla kohderyhmiään (toimihenkilöt) ja koulutussisältöjä (henkinen kuormittuminen, psyykkinen työsuojelu). Tässä on kuitenkin vielä pitkä matka todella suuren luokan koulutuskysymyksiin, joita esim. työn kehittävyiden vaatimus työsuojelukoulutukselle asettaa. Näyttää siltä, että työsuojelukoulutus ja työelämän muu aikuiskoulutus lähentyvät toisiaan, kun ajatellaan niiden sisältöalueita. Työsuojelukoulutuksen kehittämisessä voidaan näin ollen hyödyntää sekä työelämän aikuiskoulutuksen teoreettista kehittelyä että aivan konkreettisia tutkimus- ja kehittäytuloksia. Ajatellaanpa vaikka esimerkiksi kvalifikaatiotutkimuksen korostamia turvallisuuspattevyysnäkökohtia osana ammattipätevyyttä.

Työsuojelu osana tuotantoa

Työsuojelun ja tuotannon ymmärtäminen yhdeksi erottamattomaksi kokonaisuudeksi on merkinnyt työsuojelukoulutuksen erään kehitysvaiheen rajoitusten huomaamista: erillisen työsuojeluhenkilöstön kouluttaminen työsuojeluasiantuntijoiksi vaikutti myöskin työsuojelun ja tuotannon eriytymiseen. Tällöin jäi puutteelliseksi työsuojelun ja työprosessin yhdenmukainen kehittäminen. Erillisajattelusta ollaan irtautumassa ja tämä heijastuu myöskin uusina työsuojelukoulutuksen kehittämisspaineina. Työpaikoilla toimivien henkilöiden tulee oppia vaikuttamaan työprosessin organisatorisiin ja teknologisiin muutoksiin siten, että ne vastaavat työsuojelun tavoitteita. Yksi mielenkiintoinen tapa tämän ongelman voittamiseksi on esitetty mm. Fricken ym. toimintatutkimuksessa (ks. Toikka, ss. 141—144). Vaikka tutkimus ei suoranaisesti lähdekään työsuojelun tarpeista, niin siinä on kuitenkin saavutettu aivan konkreettisia työsuojelun tavoitteiden mukaisia ratkaisuja. Työsuojelussa kaivatun työpaikkojen työsuojelun tehostamisen näkökulmasta tämä tutkimus tarjoaa käyttökelpoisen tuntuista eväitä.

Toimintatapojen muutos

Työsuojelukoulutuksen kehittämisspaineita on aiheuttanut myös työsuojelun ennaltaehkäisevän toiminnan korostaminen. Korjaavan

ja täydentävän työsuojelun rinnalle on nousemassa uudentyypinen toimintatapa. Se edellyttää työsuojelukoulutukselta tunkeutumista ennaltaehkäiseviin työsuojeluvalmiuksiin. Työsuojelukoulutuksen kehittämisessä joudutaankin syventymään ammattien kehityksen tutkimuksen teoriaan ja menetelmiin. Työsuojelukoulutus hakee näin entistä enemmän vastauksia haasteisiinsa työsuojelun yhteiskunnallisista determinanteista.

Työsuojelun mahdollisuudet työolojen/työelämän uudistamisessa

Työsuojelun rooli on perinteisesti ollut korjaava, epäkohtiin jälkikäteen puuttuva. Nyt on nähtävissä selvä työoloihin vaikuttamispaikane, mutta keinojen löytäminen tuntuu olevan vaikeaa. Työsuojelun strategia on hahmoteltavissa seuraavasti:

1. Työolojen rakennemuutosten ennakoiminen, joka tarkoittaa syvällistä tietämystä työolomuutoksiin vaikuttavista tekijöistä, esim. talous-, teknologia- ja koulutuspolitiikasta sekä tietämystä niiden vaikutuksista, tietoa työoloista jne. Ennakoiminen on tavallaan tulevaisuuden tutkimusta. Tässä työsuojelututkijoiden tulisi laajentaa näkemystään pelkästään työlääkätieteestä, työn kuormittavuudesta ja tapaturmista ihmiseen yhteiskunnallisena olentona ja työsuojeluun ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Ei olisi pahitteeksi olla yhteydessä muiden työolojen tutkijoiden kanssa.
2. Rakennemuutoksiin vaikuttaminen; työsuojelututkijat uskovat naivisti, että yhteiskunnalliset päätöksentekijät hyödynnevät heidän tutkimustuloksiaan, mutta he eivät aktiivisesti pyri vaikuttamiseen vaan ovat käytettävissä ikäänkuin asiantuntijoina. Työsuojelijoiden tulisikin olla entistä aktiivisemmin mukana käyttämässä erilai-

sia kanavia mm. valtion virkakoneistoa, työmarkkinajärjestöjä ja poliittisia puolueita.

3. Sopeuttaminen on perinteinen työsuojelun rooli; toiminta tapahtuu työpaikoilla, mikrotaasolla. Tällöin on kuitenkin kysymys työnantajan intresseistä. Vaikuttamiskanavat saattavat olla monenlaiset. Työsuojelijoiden tulisi tuntea paremmin työntekoa, kuin he tällä hetkellä tuntevat, jolloin he pystyisivät perustelevaan paremmin toimintaansa.

Työsuojelun vaikutuksia voidaan ryhtyä vasta sitten arvioimaan, kun on luotu strategia, jolla työoloihin saadaan muutoksia. Tällöin arvioinnissa on paneuduttava mm. työsuojelukoulutuksen muuttuneeseen rooliin.

Lähteet

- Eklund Kari, Launis Kirsti. Vaikuttaako koulutus? Työ-Terveys-Turvallisuus -lehti, 2/1984, s. 10—12.
- Kaasinen Matti. Psykkinen hyvinvointi — työ — henkilöstöpolitiikka. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 65/1983.
- Koistinen Pertti. Työvoiman kysynnän ehdot ja työmarkkinoiden osittuminen. Täystyöllisyys — utopiaa vai todellisuutta. Seminaariraportti nro 43 1983, s. 150—177. Työvoimaministeriö.
- Riikonen Eila. Yhteiskunnallisten, työolosuhdetekijöiden ja työntekijäkohtaisten tekijöiden yhteys työpaikkataturmiin — tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien ja aineiston kuvausta. Kirjallinen esitys Suomen Akatemian järjestämään tapaturmatutkimuksen II kansalliseen tutkijakokoukseen 10—11.11.1983. Helsinki.
- Suikkanen Asko. Työsuojelu ja vallankäyttö — ”Safety First” työsuojelun genesiksenä. Sosiaalipolitiikan lisensiaattitutkielma. Turun yliopisto 1983.
- Suomen Akademia. Työsuojelututkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1977—81. Työsuojelututkimuksen jaosto. Helsinki 1975.
- Toikka Kari. Arvio Fricken ym. tutkimuksesta — Qualifikation und Beteiligung. Aikuiskasvatus 3/1983, s. 141—144.